גיאוגרפיה • כיתה ז' • האדם וסביבתו – כפר עולמי

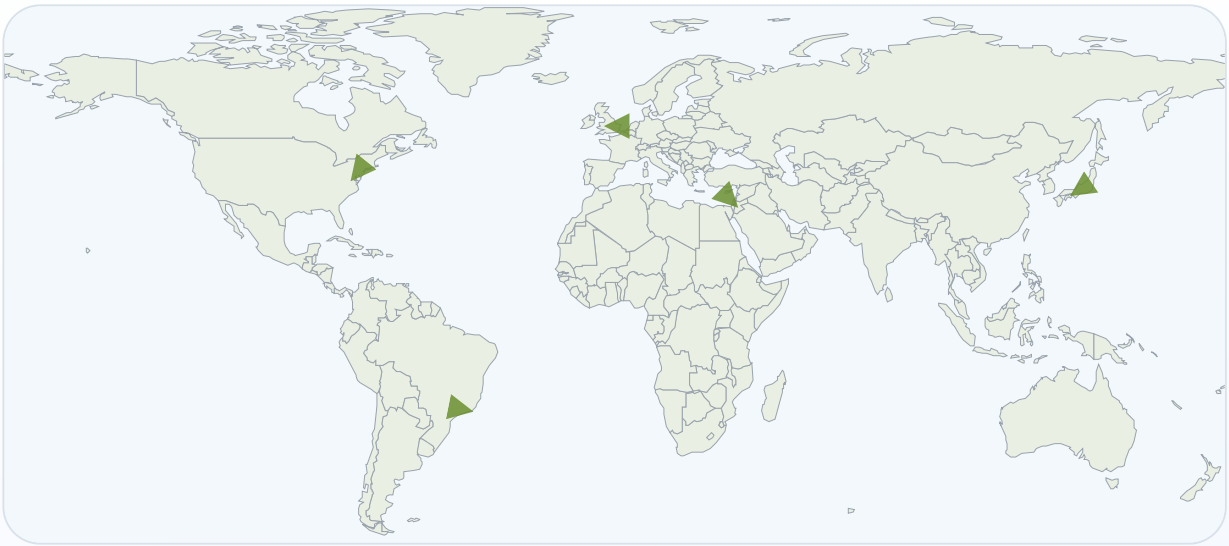
יחידה 5 מתוך 5 · 12 שעות

יישובים כפריים ועירוניים במרחב משתנה

מהכפר הקטן ועד המטרופולין – איך ולמה היישובים משתנים

חוברת עבודה לתלמיד ולתלמידה

חלק 1 מתוך 2

שם: _____ כיתה: _____

יצרה: רוית ראש בן ישי

תוכן העניינים

על היחידה · איך עובדים עם החוברת ..... חלק 1 · עמ׳ 3

יחידה 5: יישובים כפריים ועירוניים במרחב משתנה

1 יישובים מגוונים ומשתנים: כפר ועיר ..... חלק 1 · עמ׳ 4

2 למה דווקא כאן? גורמי מיקום יישובים ..... חלק 1 · עמ׳ 11

3 המרחב הכפרי והתמורות בו ..... חלק 1 · עמ׳ 18

4 מבנה העיר: שימושי קרקע ותמורות ..... חלק 1 · עמ׳ 25

5 עיור בעולם: ממגורים צפופים למטרופולין ..... חלק 2 · עמ׳ 2

6 ערי עולם: הצמתים של הכלכלה הגלובלית ..... חלק 2 · עמ׳ 8

7 מטרדי העיר הגדולה – ופתרונות ירוקים ..... חלק 2 · עמ׳ 15

סיכום

מילון מושגים ..... חלק 2 · עמ׳ 22

משימת סיכום: הסיפור של היישוב שלי ..... חלק 2 · עמ׳ 24

על היחידה: יישובים כפריים ועירוניים במרחב משתנה

כל אחת ואחד מאיתנו גרים ביישוב: בעיר גדולה, בעיירה, במושב, בקיבוץ, בכפר או ביישוב קהילתי. ביחידה הזאת נלמד להסתכל על היישוב שלנו בעיניים של גאוגרפים: למה הוא קם דווקא במקום הזה, איך הוא בנוי, ומה השתנה בו לאורך השנים.

נכיר את ההבדלים בין המרחב הכפרי למרחב העירוני, את סוגי היישובים בישראל ובעולם, את מבנה העיר ואת תהליך העיור – המעבר מעולם כפרי לעולם עירוני. נלמד גם על מטרופולינים וערי עולם, ועל המטרדים של העיר הגדולה ועל דרכים ירוקות להתמודד איתם.

ביחידה הזאת נתרגל השוואה, נשמע מגוון נקודות מבט ונחפש קשרים של סיבה ותוצאה. נצא גם לשטח – לתצפית ביישוב שלנו – ובסוף היחידה נבנה תוצר שמספר את הסיפור של היישוב שלנו.

איך עובדים עם החוברת?

קוראים ומבינים טקסט קצר ומושגי מפתח	**קוראים גרפים** גרף, טבלה ותרשים	**קוראים מפות** מפת עולם ומפות סכמטיות	**משווים** טבלת השוואה ומסקנה
נקודות מבט מה חושבים אנשים שונים?	**סיבה ותוצאה** שרשרת של שינויים	**מקרה בוחן** מקום אמיתי או לדוגמה	**כרטיס יציאה** גוזרים ומגישים בסוף השיעור

שאלות הגאוגרף – שואלים על כל תופעה

? מהי התופעה? | 📍 איפה היא מתרחשת? | 🤔 למה דווקא שם? | 🔄 איך היא משתנה? | ➡️ מה ההשלכות שלה?

👤 למי זה טוב – ולמי פחות?

⚠️ גרפים ומפות שמסומנים "נתונים לדוגמה" נועדו לתרגול קריאה והסקת מסקנות – המספרים בהם מעוגלים או מומצאים לצורך הלמידה. נתונים אמיתיים מופיעים עם מקור ושנה.

🌍 המטרה שלי ביחידה הזאת:

יחידה 5 · פתיח – יישובים מגוונים ומשתנים

פרק 1

יישובים מגוונים ומשתנים: כפר ועיר

מה מבדיל בין כפר לעיר, ולמה רוב בני האדם גרים היום בערים

שם: _____ כיתה: _____ תאריך: _____

בפרק הזה נלמד:

- להשוות בין נוף כפרי לנוף עירוני לפי תבחינים: גודל, תעסוקה, בנייה וצפיפות, אורח חיים
- להסביר מהו עיור ולתאר את המעבר מעולם כפרי לעולם עירוני
- לקרוא גרף ונתונים על גידול האוכלוסייה העירונית ולהסיק מהם מסקנות
- לבחון את היישוב שלנו: האם הוא כפרי או עירוני, ואיך הוא השתנה

קוראים ומבינים: כפר, עיר – ומה שביניהם

יישוב הוא מקום שבו בני אדם גרים יחד באופן קבוע. יש יישובים זעירים של כמה עשרות משפחות, ויש ערים ענקיות של מיליוני תושבים. גאוגרפים מחלקים את היישובים לשתי קבוצות גדולות: יישובים כפריים ויישובים עירוניים. כדי להחליט לאיזו קבוצה שייך יישוב, הם בודקים כמה תבחינים: כמה אנשים גרים בו, במה הם עובדים, איך נראית הבנייה וכמה היא צפופה, ואיך נראה אורח החיים של התושבים.

ביישוב כפרי גרים בדרך כלל מעט תושבים. בעבר רובם עבדו בחקלאות, ולכן סביב הבתים יש שדות, מטעים ורפתות. הבתים נמוכים, יש ביניהם מרחק, ויש הרבה שטח פתוח. התושבים מכירים זה את זה, והקהילה קרובה. ביישוב עירוני גרים הרבה תושבים, ורובם עובדים בתעשייה, במסחר ובשירותים. הבנייה צפופה וגבוהה, יש בניינים של כמה קומות, כבישים רחבים ותנועה ערה. אורח החיים מהיר יותר, ויש מגוון גדול של שירותים: חנויות, בתי חולים, מקומות בילוי ומוסדות לימוד.

יישובים אינם קפואים – הם משתנים כל הזמן. כפר שהיה פעם חקלאי יכול להפוך ליישוב שרוב תושביו נוסעים לעבוד בעיר הקרובה. שכונה של בתים נמוכים יכולה להתמלא במגדלים, ומפעל ישן יכול להפוך למרכז קניות. השינויים בכלכלה, בתחבורה ובטכנולוגיה, שעליהם למדנו ביחידות הקודמות, נראים בבירור בנוף של היישובים: במה שבונים, במקומות העבודה ובדרך שבה התושבים חיים את חייהם.

השינוי הגדול ביותר הוא המעבר מעולם כפרי לעולם עירוני. לפני כמאתיים שנה רוב גדול של בני האדם חי בכפרים. היום יותר ממחצית האוכלוסייה בעולם גרה בערים, ומספר הערים הגדולות ממשיך לגדול. התהליך שבו חלק גדל והולך מהאוכלוסייה עובר לגור בערים נקרא עיור. בפרק הזה נלמד להבחין בין כפר לעיר ונבין למה העולם הופך עירוני יותר ויותר.

מושגי מפתח

יישוב כפרי: יישוב קטן יחסית, עם בנייה נמוכה ודלילה ושטח פתוח, שבעבר רוב תושביו עבדו בחקלאות.

עיור: תהליך שבו חלק גדל והולך מהאוכלוסייה עובר לגור בערים, והערים גדלות.

יישוב עירוני: יישוב גדול, עם בנייה צפופה וגבוהה, שרוב תושביו עובדים בתעשייה, במסחר ובשירותים.

שירותים: פעילויות שנותנות מענה לצורכי התושבים: חנויות, בריאות, חינוך, בנקים, תחבורה ובילוי.

חלק א׳: מעולם כפרי לעולם עירוני

בחלק הזה נבדוק מה אנחנו כבר יודעים על כפר ועיר, ונקרא גרף שמראה כיצד גדל אחוז האנשים שגרים בערים.

1 הקיפו את התשובה הנכונה.

1. איזה מהתבחינים הבאים עוזר להבחין בין יישוב כפרי ליישוב עירוני?

א. צבע הבתים
ב. מספר התושבים ובמה הם עובדים
ג. שמות הרחובות
ד. גובה ההרים שליד היישוב

2. מהו עיור?

א. בנייה של כבישים בין כפרים
ב. מעבר של אנשים מהעיר לכפר
ג. תהליך שבו חלק גדל והולך מהאוכלוסייה גר בערים
ד. שיפוץ בניינים ישנים

3. באיזה יישוב סביר למצוא בנייה צפופה וגבוהה ומגוון גדול של שירותים?

א. יישוב עירוני
ב. חווה חקלאית
ג. כפר קטן בהרים
ד. יישוב של עשרות משפחות

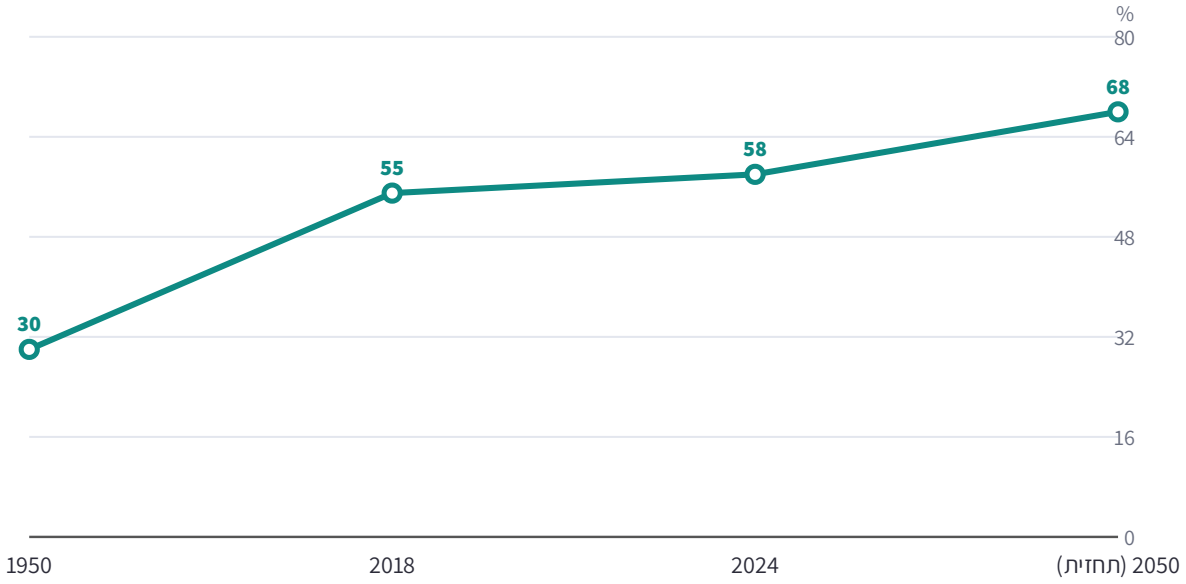
4. מה נכון לגבי יישובים?

א. יישוב שנוסד ככפר יישאר כפר לתמיד
ב. יישובים משתנים, והשינויים נראים בנוף שלהם
ג. בערים אין שטח פתוח בכלל
ד. בכפרים אין שירותים בכלל

2 עיינו בגרף וענו על השאלות.

קריאת תרשים

אחוז האוכלוסייה העירונית בעולם

שימו לב: המרווחים בין השנים אינם שווים. הגדרת "עירוני" שונה ממדינה למדינה, ולכן הנתונים מעוגלים.

מקור: נתונים בינלאומיים, 2018 ו־2024, מעוגל; ערך 2050 הוא תחזית שפורסמה ב־2018

1. מה היה אחוז האוכלוסייה העירונית בעולם ב־1950, ומה הוא בערך ב־2024?

2. בערך מאיזו שנה גר רוב (יותר ממחצית) של תושבי העולם בערים? הסבירו לפי הגרף.

3. לפי התחזית, האם תהליך העיור ייעצר? נמקו בעזרת נתון מהגרף.

4. מה אפשר להסיק מהגרף על "מעולם כפרי לעולם עירוני"?

חלק ב׳: כפרי או עירוני? משווים

גאוגרפים משווים בין יישובים לפי תבחינים קבועים. בחלק הזה נשתמש בטבלת נתונים כדי למיין יישובים ולהשוות בין הנוף הכפרי לנוף העירוני.

3 עיינו בטבלה וענו.

קריאת טבלה

ארבעה יישובים במדינה דמיונית

נתונים לדוגמה

יישוב	מספר תושבים	עובדים בחקלאות	גובה הבנייה	שירותים
גבעת השקד	600	45%	1–2 קומות	מכולת, גן ילדים
נהרית	250,000	1%	עד 30 קומות	בית חולים, קניון, אוניברסיטה
כרם הזית	1,800	20%	1–2 קומות	מרפאה, בית ספר יסודי
עין הים	40,000	3%	3–8 קומות	מרכז מסחרי, תיכון, תחנת רכבת

היישובים והנתונים דמיוניים, לשם התרגול.

1. מיינו את היישובים: אילו מהם כפריים ואילו עירוניים?

2. באיזה יישוב יש האחוז הגבוה ביותר של עובדים בחקלאות? מה הקשר בין נתון זה לגודל היישוב?

3. למה דווקא בנהרית יש אוניברסיטה ובית חולים, ובגבעת השקד רק מכולת וגן ילדים?

4 השלימו את הטבלה: מה מאפיין את הנוף הכפרי ומה מאפיין את הנוף העירוני?

השוואה

תבחין	נוף כפרי	נוף עירוני
גודל היישוב	מעט תושבים – עשרות עד אלפים	
תעסוקה		תעשייה, מסחר ושירותים
אופי הבנייה וצפיפותה		
אורח החיים	קהילה קטנה ומוכרת, קצב רגוע	

מה הקשר בין גודל היישוב לבין מגוון השירותים בו? נסחו מסקנה אחת.

5 **הקיפו רק את המאפיינים של נוף עירוני.** מיון

רחוב עם בנייני משרדים | רפת ומטעים סביב הבתים | פקקים בשעות הבוקר | בנייה צפופה וגבוהה

שדות פתוחים עד האופק | תחנות אוטובוס ורכבת רבות | כולם מכירים את כולם

חלק ג': חושבים כמו גאוגרפים

בחלק הזה נפגוש יישוב שהשתנה, נשמע כמה נקודות מבט על השינוי ונבנה שרשרת של סיבה ותוצאה על תהליך העיור.

מקרה בוחן

מכפר קטן לעיר בינונית

(מקרה לדוגמה)

לפני כשבעים שנה היה כרמים יישוב חקלאי קטן במישור. כמה מאות משפחות גידלו בו ירקות ועצי פרי, והחלב נמכר לעיר הגדולה שבמרחק 30 קילומטרים. הדרך לעיר הייתה צרה, והנסיעה ארכה כשעה וחצי.

עם השנים נסלל כביש מהיר ונבנתה תחנת רכבת. משפחות צעירות מהעיר הגדולה חיפשו דירות זולות יותר והגיעו לכרמים. במקום חלק מהשדות נבנו שכונות של בנייני מגורים, מרכז מסחרי ואזור תעסוקה. היום גרים בכרמים כ־45,000 תושבים, ורק מעטים מהם עובדים בחקלאות. ברחוב הראשי עדיין עומדים כמה בתים ישנים מימי הכפר.

6 **ענו על השאלות על מקרה הבוחן.**

1. לפי אילו תבחינים אפשר לקבוע שכרמים הפכה מיישוב כפרי ליישוב עירוני? ציינו שלושה.

2. מה גרם לשינוי? ציינו שני גורמים מהטקסט.

3. אילו סימנים לעבר הכפרי נשארו בכרמים? מדוע לדעתכם חשוב לשמור עליהם?

7 קראו מה אומרים שלושה תושבים על השינוי בכרמים.

מגוון נקודות מבט

חקלאי ותיק

"השדות שלי הפכו לשכונות. אני מבין שצריך דירות, אבל מרגיש שהיישוב איבד את האופי שלו."

אם צעירה שעברה מהעיר

"כאן מצאנו דירה גדולה במחיר שיכולנו לשלם, ויש רכבת לעבודה. הילדים גדלים ליד מרחבים ירוקים."

בעלת חנות במרכז המסחרי

"כשהגיעו אלפי תושבים חדשים, העסק שלי התחיל לפרוח. פעם לא היה לי מספיק לקוחות."

1. מי מהדוברים רואה בשינוי בעיקר הזדמנות, ומי רואה בו בעיקר מחיר? נמקו.

2. הוסיפו נקודת מבט רביעית: מה הייתה אומרת נערה בת 13 שנולדה בכרמים?

8 השלימו את שרשרת הסיבה והתוצאה של תהליך העיור בעולם.

סיבה ותוצאה

החקלאות נעשית ממוכנת וצריכה פחות עובדים ← [ ] ← [ ] ← הערים גדלות ואחוז האוכלוסייה העירונית עולה ← [ ]

9 כתבו פסקה (5–6 שורות) על היישוב שאתם גרים בו: האם הוא כפרי או עירוני? הסבירו בעזרת שני תבחינים לפחות, וציינו שינוי אחד שקרה בו בשנים האחרונות.

כתיבה וטיעון

רמה	מה יעזור לי לכתוב היטב
מצוין	קביעה ברורה, שני תבחינים או יותר עם דוגמאות מהיישוב, שינוי מתואר ומוסבר, שימוש במושג מהפרק.
טוב	קביעה ונימוק בעזרת תבחין אחד או שניים, שינוי מתואר בלי הסבר.
בסיסי	קביעה בלי נימוק ברור או בלי שינוי.

כרטיס יציאה – פרק 1: יישובים מגוונים ומשתנים: כפר ועיר

שם: _____

1. שני תבחינים להבחנה בין כפר לעיר:

2. מהו עיור – במילים שלי:

3. דבר אחד שהשתנה ביישוב שלי:

פרק 2

למה דווקא כאן? גורמי מיקום יישובים

מים, חוף, דרך וגבעה – ומה מושך אנשים ליישוב היום

שם: _____ כיתה: _____ תאריך: _____

בפרק הזה נלמד:

- לזהות גורמי מיקום של יישובים בעבר: מקורות מים, חוף ים, אקלים נוח, משאבים, דרך מרכזית ותבליט
- להכיר גורמים היסטוריים־דתיים, מנהליים וכלכליים עכשוויים להתפתחות יישובים
- להשוות בין גורמי המיקום הראשוניים של יישוב ותיק לבין הגורמים שבזכותם הוא צומח היום
- לשאול את "שאלות הגאוגרף" על מיקום היישוב שלנו

קוראים ומבינים: איפה כדאי לבנות בית?

דמיינו קבוצת משפחות לפני אלפי שנים שמחפשת מקום להתיישב בו. מה הן יבדקו קודם? קודם כול – מים. בלי מעיין, נהר או באר אי אפשר לשתות, לגדל צמחים ולהשקות בעלי חיים. לכן יישובים רבים קמו ליד מקורות מים. גם אקלים נוח, אדמה פורייה ומשאבים כמו עצים, אבנים ומרעה משכו מתיישבים, כי הם אפשרו לבנות בתים ולהתפרנס.

גם צורת השטח – התבליט – הייתה חשובה. יישוב על ראש גבעה היה מוגן יותר מפני אויבים ומפני שיטפונות, ואפשר היה לראות ממנו למרחוק. יישוב בעמק נהנה מאדמה פורייה ומדרך נוחה. יישובים שקמו על חוף הים יכלו לדוג ולסחור בעזרת אוניות, ויישובים שקמו ליד דרך מרכזית או בצומת דרכים הפכו למקום מפגש של סוחרים ועוברי דרך.

היו גם סיבות אחרות. יש יישובים שקמו סביב מקום קדוש או אתר היסטורי, ועולי רגל ומבקרים הגיעו אליהם במשך דורות. יש יישובים שהוקמו בהחלטה של שלטון: כדי לשמש מרכז מנהלי לאזור, לפזר את האוכלוסייה או לפתח אזור מרוחק. גורמים כאלה נקראים גורמים היסטוריים־דתיים וגורמים פוליטיים־מנהליים. לעיתים קרובות כמה גורמים פעלו יחד, ולכן יישוב טוב היה זה שנהנה מכמה יתרונות בבת אחת.

היום, כשאפשר להוביל מים בצינורות ולנסוע בכבישים מהירים, אנשים בוחרים מקום מגורים לפי גורמים אחרים: איכות הסביבה, רמת השירותים, מקורות תעסוקה קרובים ומחיר הדיור. גם עתודות קרקע – שטח פנוי שאפשר לבנות עליו – משפיעות על כך שיישוב יוכל לגדול. ביישובים ותיקים אפשר לגלות קשר מעניין: הגורם שבגללו היישוב קם פעם אינו תמיד הגורם שבזכותו הוא צומח היום.

מושגי מפתח

משאבים: חומרים ואוצרות טבע שבני אדם משתמשים בהם: מים, אדמה פורייה, עצים, אבנים, מחצבים.

תבליט: צורת פני השטח: הרים, גבעות, עמקים ומישורים.

שירותים: פעילויות שנותנות מענה לצורכי התושבים: חינוך, בריאות, מסחר, תחבורה ובילוי.

עתודות קרקע: שטח פנוי שמיועד לבנייה עתידית ומאפשר ליישוב לגדול.

חלק א׳: גורמי מיקום על המפה

בחלק הזה נבדוק מה אנחנו יודעים על גורמי מיקום, ונקרא מפה של עמק דמיוני כדי להחליט איפה כדאי היה להקים יישוב.

1 הקיפו את התשובה הנכונה.

1. מדוע יישובים רבים בעבר קמו ליד מעיין או נהר?

א. כי שם היה הנוף יפה
ב. כי מים חיוניים לשתייה, לחקלאות ולבעלי חיים
ג. כי שם היו כבישים
ד. כי ליד מים קל לבנות מגדלים

2. מה היה היתרון העיקרי של יישוב על ראש גבעה?

א. אדמה פורייה במיוחד
ב. קרבה לים
ג. הגנה מפני אויבים ושיטפונות ותצפית למרחוק
ד. הרבה מים

3. איזה מהבאים הוא גורם כלכלי עכשווי לבחירת מקום מגורים?

א. מקום קדוש
ב. מעיין
ג. גבעה להגנה
ד. מקורות תעסוקה קרובים

4. מה הן עתודות קרקע?

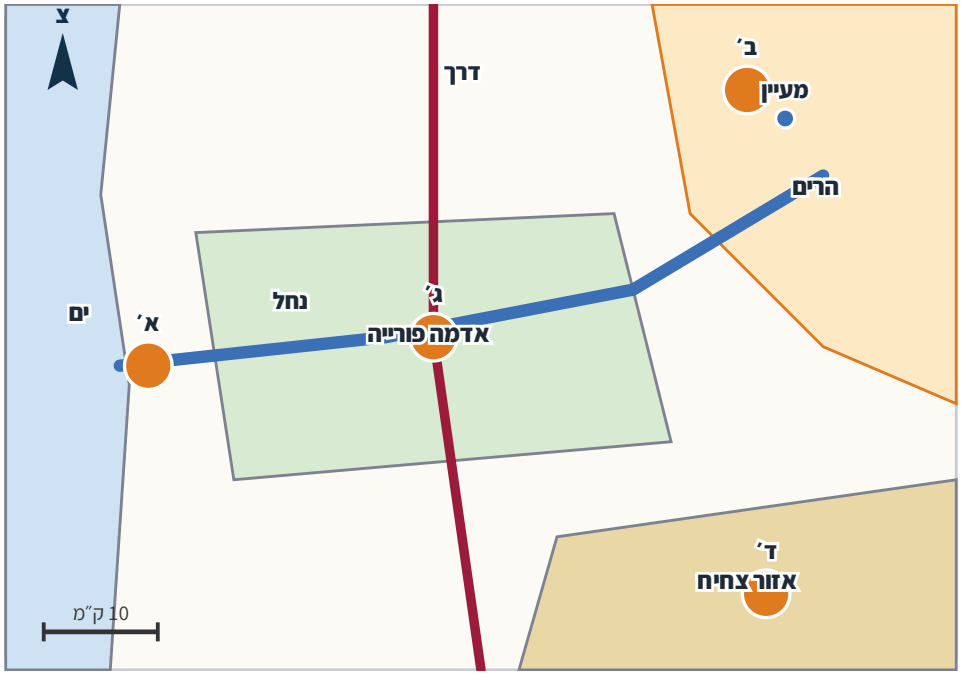
א. אדמה חקלאית שאסור לגעת בה
ב. שטח פנוי שאפשר לבנות עליו בעתיד
ג. אדמה שנסחפה בגשם
ד. מחצבים מתחת לאדמה

2 עיינו במפה. האותיות א׳–ד׳ מסמנות ארבעה מקומות שבהם אפשר להקים יישוב. ענו על השאלות.

קריאת מפה

נתונים לדוגמה

עמק הנחל – מפה דמיונית

ים | נחל ומעיין | דרך מרכזית | אדמה פורייה | הרים | אזור צחיח

מפה דמיונית ומפושטת. האותיות מסמנות מקומות אפשריים ליישוב.

1. באיזה מקום נפגשים מים, אדמה פורייה ודרך מרכזית? מדוע זה מקום טוב ליישוב חקלאי ולמסחר?

2. איזה מקום מתאים ליישוב שתושביו רוצים לסחור באוניות ולדוג? אילו גורמי מיקום יש בו?

3. מדוע ייתכן שבעבר בחרו דווקא במקום ב׳, אף שהוא רחוק מהדרך?

4. איזה מקום הכי פחות מתאים להתיישבות בעבר? נמקו בעזרת שני גורמים.

חלק ב': אז והיום – משווים גורמי מיקום

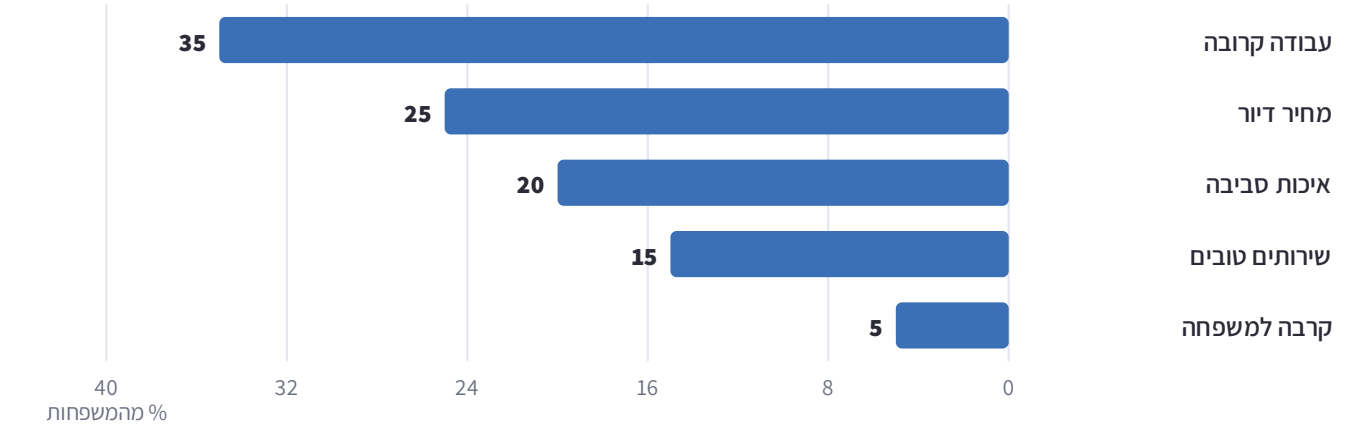
גורמי המיקום השתנו עם הזמן. בחלק הזה נשווה בין מה שהיה חשוב בעבר למה שחשוב היום, ונקרא תוצאות של סקר בקרב משפחות שעברו ליישוב חדש.

3 עיינו בגרף וענו.

קריאת תרשים

למה עברתם לגור בעיר החדשה? (הסיבה העיקרית)

נתונים לדוגמה

סקר דמיוני של 200 משפחות בעיר חדשה.

1. מה הייתה הסיבה הנפוצה ביותר למעבר? איזה אחוז מהמשפחות ציינו אותה?

2. בסקר השתתפו 200 משפחות. כמה משפחות עברו בגלל איכות הסביבה?

3. האם מקור מים או גבעה להגנה מופיעים בסקר? מה זה מלמד על גורמי מיקום היום?

4 השלימו את הטבלה: למה היה כל גורם חשוב בעבר, והאם הוא חשוב גם היום?

השוואה

גורם מיקום	למה היה חשוב בעבר?	האם חשוב גם היום? איך?
מקור מים	שתייה, חקלאות ובעלי חיים	
תבליט – גבעה		
דרך מרכזית		
חוף ים		כן – נמלים, תיירות ונופש

איזה גורם מיקום שמר על חשיבותו לאורך הזמן, ואיזה איבד מחשיבותו? הסבירו.

5 **הקיפו רק גורמים כלכליים עכשוויים שמשפיעים על בחירת מקום מגורים היום.** 🧠 מיון

איכות הסביבה | מעיין להשקיה | רמת השירותים | גבעה להגנה | מקורות תעסוקה | עתודות קרקע לבנייה | מקום קדוש עתיק

חלק ג': חושבים כמו גאוגרפים

בחלק הזה נחקור יישוב ותיק מהכלל אל הפרט, נשמע משפחה שמתלבטת איפה לגור ונבנה שרשרת של סיבה ותוצאה.

🔍 מקרה בוחן

קריית המעיין: מתחנת דרכים לעיר

📍 (מקרה לדוגמה)

לפני מאות שנים קם בעמק כפר קטן ליד מעיין, בדיוק במקום שבו דרך עתיקה חצתה את הנחל. שיירות סוחרים עצרו בו כדי להשקות את הבהמות ולנוח, והתושבים מכרו להם מזון. בזכות המים, האדמה הפורייה והדרך – הכפר התקיים לאורך דורות.

היום המעיין כמעט יבש, והמים מגיעים בצינורות. ובכל זאת קריית המעיין היא עיר צומחת. ליד הכביש המהיר שעובר במקום הדרך העתיקה נבנה אזור תעסוקה גדול. בצד העיר יש עתודות קרקע, ועליהן נבנות שכונות חדשות. משפחות צעירות מגיעות בגלל מקומות העבודה, הפארק הגדול שנבנה סביב המעיין והשירותים המשופרים.

6 ✍️ **ענו על השאלות על מקרה הבוחן.**

1. מה היו גורמי המיקום הראשוניים של קריית המעיין?

2. מה הם גורמי הצמיחה של העיר היום? ציינו שלושה.

3. איזה גורם מיקום "המשיך לעבוד" מהעבר ועד היום? הסבירו.

7 משפחה מתלבטת אם לעבור לקריית המעיין. קראו מה אומר כל אחד מבני המשפחה.

מגוון נקודות מבט

אבא

"מצאתי עבודה באזור התעסוקה שליד הכביש. אם נגור קרוב, אחסוך שעתיים נסיעה ביום."

סבתא

"חשוב לי שיהיה שקט, אוויר נקי וירוק לטייל בו. הפארק סביב המעיין נשמע לי מצוין."

נועה, בת 13

"אני רוצה שיהיו חוגים, ספרייה ותחבורה ציבורית טובה, כדי שאוכל להגיע לחברות לבד."

1. איזה גורם מיקום חשוב לכל אחד מבני המשפחה? כתבו את שם הגורם ליד כל דמות.

2. אם הייתם צריכים לבחור מקום מגורים, איזה גורם היה הכי חשוב לכם? נמקו.

8 השלימו את שרשרת הסיבה והתוצאה: כיצד גורם מיקום השפיע על התפתחות היישוב?

סיבה ותוצאה

כפר קם ליד מעיין, בצומת של דרך ונחל ← [ ] ← [ ] ← הדרך הופכת לכביש מהיר, ולידו נבנה אזור תעסוקה ← [ ]

9 כתבו פסקה (5–6 שורות) על היישוב שלכם בעזרת "שאלות הגאוגרף": איפה הוא נמצא (ביחס למדינה ולאזור)? למה לדעתכם הוא קם דווקא שם? מה מושך אליו תושבים היום?

כתיבה וטיעון

רמה	מה יעזור לי לכתוב היטב
מצוין	מיקום מתואר בבירור, גורם ראשוני וגורם עכשווי מנומקים, שימוש במושגים מהפרק (תבליט, משאבים, עתודות קרקע).
טוב	מיקום וגורם אחד מנומקים; הגורם השני חסר או בלי נימוק.
בסיסי	תיאור כללי של היישוב בלי גורמי מיקום ברורים.

כרטיס יציאה – פרק 2: למה דווקא כאן? גורמי מיקום יישובים

שם: _____

1. גורם מיקום אחד שהיה חשוב בעבר:

2. גורם אחד שמושך תושבים ליישוב היום:

3. משפט אחד על מיקום היישוב שלי:

פרק 3

המרחב הכפרי והתמורות בו

מושבה, קיבוץ, מושב, כפר ערבי, מצפה ויישוב קהילתי – ואיך הכפר משתנה

שם: _____ כיתה: _____ תאריך: _____

בפרק הזה נלמד:

- להכיר בקצרה סוגי יישובים כפריים בעולם: כפר וחווה
- למיין ולהשוות סוגי יישובים כפריים בישראל: מושבה, קיבוץ, מושב, כפר ערבי, מצפה ויישוב קהילתי
- לתאר תמורות במרחב הכפרי: בהשקפת העולם, בתעסוקה, באורח החיים ובשימושי הקרקע
- להשוות בין עבר להווה ביישוב כפרי אחד

קוראים ומבינים: הרבה סוגים של כפר

בעולם יש שתי צורות עיקריות של יישוב כפרי. בכפר הבתים מקובצים יחד, והחקלאים יוצאים מהם בבוקר לשדות שמסביב. בחווה משפחה אחת גרה בבית בודד בלב השטח החקלאי שלה, לפעמים במרחק קילומטרים רבים מהשכנים. חוות גדולות נפוצות במדינות שיש בהן הרבה שטח חקלאי פנוי, וכפרים נפוצים באזורים שבהם הקרקע מחולקת לחלקות קטנות. בישראל התפתחו כמה סוגים מיוחדים של יישובים כפריים.

הוותיקים שבהם: המושבה – יישוב חקלאי שבו כל משפחה מחזיקה באדמה ובמשק משלה, ורבות מהמושבות הוותיקות הפכו עם השנים לערים. הקיבוץ – יישוב שיתופי, שבו החברים חלקו בעבר את הרכוש, את העבודה ואת ההכנסה, ואכלו יחד בחדר האוכל. המושב – יישוב שבו לכל משפחה משק חקלאי משלה, אבל המשפחות משתפות פעולה בקנייה, בשיווק ובשירותים. הכפר הערבי – יישוב ותיק, שבו האדמה בבעלות פרטית, ובתי המשפחות המורחבות נבנו סביב גרעין עתיק.

לצדם קמו בעשורים האחרונים יישובים כפריים חדשים. המצפה הוא יישוב קטן, שהוקם בדרך כלל על ראש הר או גבעה, עם קבוצה קטנה של משפחות. היישוב הקהילתי הוא יישוב שתושביו בחרו לגור יחד כקהילה, אבל רובם אינם עובדים בחקלאות – הם נוסעים לעבוד בערים הקרובות או עובדים מהבית. ביישובים החדשים האלה הבנייה נמוכה, יש הרבה שטח פתוח, והקהילה קטנה וקרובה – ולכן הם נחשבים יישובים כפריים.

המרחב הכפרי משתנה. החקלאות נעשתה ממוכנת וצריכה פחות ידיים עובדות, ולכן רבים מתושבי הכפרים עובדים היום בתעשייה, בשירותים ובתיירות. בקיבוצים רבים השתנתה השקפת העולם, ובחלקם כל משפחה מקבלת שכר לפי עבודתה. במושבים ובכפרים נבנות שכונות חדשות, ובמקום רפתות ולולים קמים צימרים, מפעלים ובתי קפה. כך משתנים שימושי הקרקע – והנוף הכפרי מקבל פנים חדשות.

מושגי מפתח

מושבה: יישוב חקלאי ותיק שבו לכל משפחה אדמה ומשק משלה; רבות מהמושבות הפכו לערים.

מושב: יישוב שבו לכל משפחה משק חקלאי משלה, עם שיתוף פעולה בקנייה, בשיווק ובשירותים.

יישוב קהילתי: יישוב שתושביו בחרו לחיות יחד כקהילה, ורובם עובדים מחוץ ליישוב.

קיבוץ: יישוב שיתופי שבו החברים חלקו בעבר רכוש, עבודה והכנסה.

כפר ערבי: יישוב כפרי ותיק עם אדמה בבעלות פרטית, ששכונותיו נבנו סביב גרעין עתיק ומשפחות מורחבות.

שימושי קרקע: הדרכים שבהן משתמשים בשטח: מגורים, חקלאות, תעשייה, מסחר, תחבורה ושטח פתוח.

חלק א': מכירים את היישובים הכפריים

בחלק הזה נבדוק מה למדנו על סוגי היישובים הכפריים, ונקרא גרף שמראה כיצד השתנתה התעסוקה ביישוב כפרי אחד.

1 הקיפו את התשובה הנכונה.

1. מה ההבדל העיקרי בין כפר לחווה?

א. בחווה גרים יותר אנשים

ב. בכפר הבתים מקובצים יחד, ובחווה משפחה גרה בבית בודד בלב השטח שלה

ג. בחווה אין חקלאות

ד. בכפר אין שדות

2. באיזה סוג יישוב חלקו החברים בעבר רכוש, עבודה והכנסה?

א. מושבה

ב. מושב

ג. קיבוץ

ד. יישוב קהילתי

3. מה מאפיין יישוב קהילתי?

א. כל התושבים עובדים בחקלאות

ב. התושבים בחרו לגור יחד כקהילה, ורובם עובדים מחוץ ליישוב

ג. זהו יישוב של בית בודד

ד. יש בו מגדלים ובנייה צפופה

4. מה קרה לרבות מהמושבות הוותיקות?

א. הן הפכו לערים

ב. הן הפכו לחוות

ג. הן נעזבו

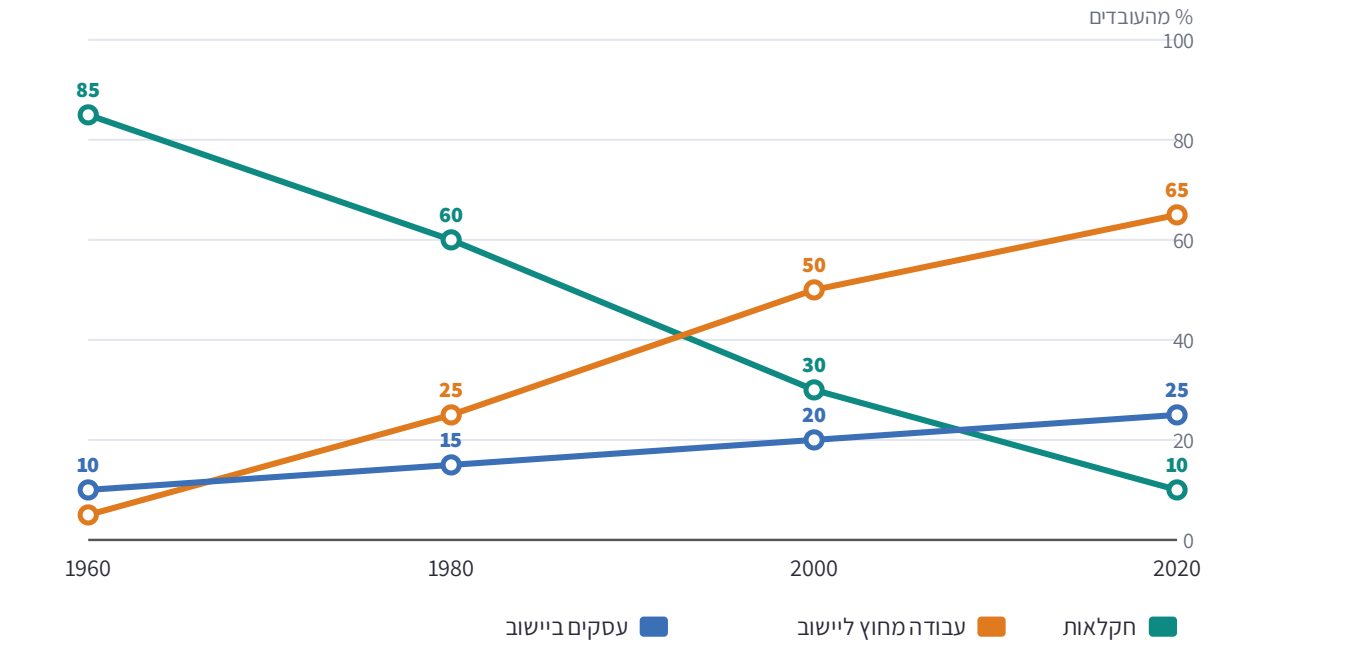
ד. הן הפכו לקיבוצים

2 עיינו בגרף וענו.

קריאת תרשים

במה עובדים תושבי "מושב השדות"? (באחוזים)

נתונים לדוגמה

נתונים דמיוניים של מושב דמיוני. בכל שנה הסכום הוא 100%.

1. תארו במשפט אחד מה קרה לאחוז העובדים בחקלאות בין 1960 ל־2020.

2. באיזו שנה לראשונה עבדו יותר תושבים מחוץ ליישוב מאשר בחקלאות?

3. "עסקים ביישוב" הם למשל צימרים, בית קפה או מפעל קטן. מה מלמדת העלייה שלהם על התמורות בתעסוקה במרחב הכפרי?

חלק ב׳: ממיינים ומשווים יישובים כפריים

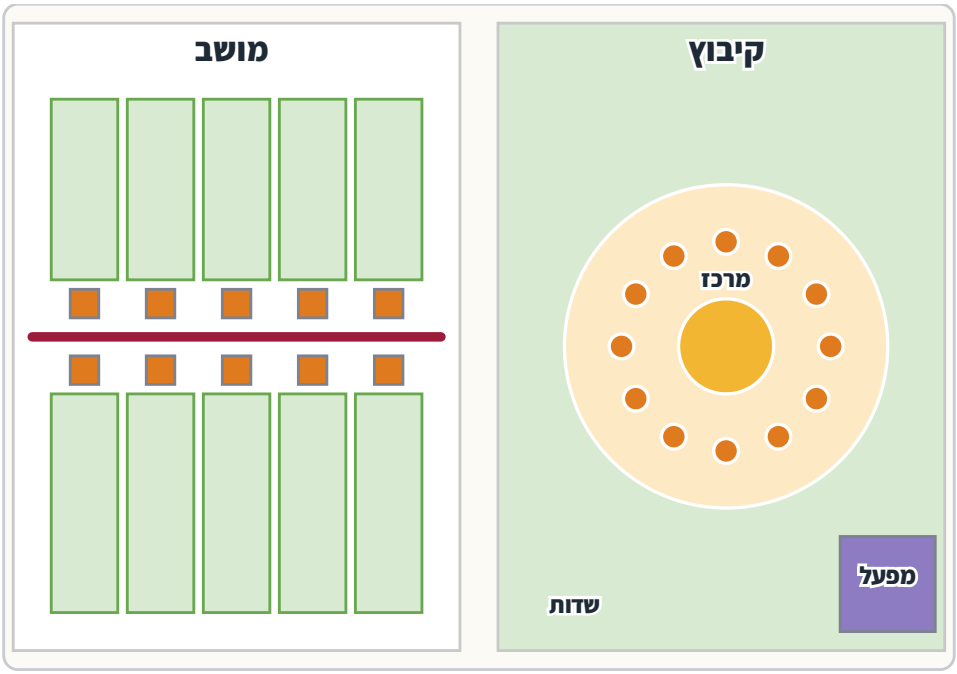
מיון והשוואה עוזרים לנו לארגן ידע. בחלק הזה נשווה בין מבנה המושב למבנה הקיבוץ, ונמיין את סוגי היישובים לפי תבחינים.

3 🗺️ עיינו בשני התרשימים: מושב (משמאל) וקיבוץ (מימין). ענו על השאלות.

קריאת מפה

שתי צורות של יישוב כפרי – תרשים מפושט

נתונים לדוגמה

תרשים מפושט וכללי; ביישובים אמיתיים יש צורות רבות ושונות.

1. באיזה יישוב השטח החקלאי של כל משפחה נמצא ממש מאחורי הבית שלה? מה זה מלמד על אופן העבודה?

2. מה נמצא במרכז הקיבוץ, ומה זה מלמד על אורח החיים בו?

3. איזה שימוש קרקע יש בקיבוץ ואין במושב שבתרשים? מה זה מלמד על תמורות בתעסוקה?

4 ⚖️ השלימו את הטבלה והשוו בין שלושה סוגים של יישובים כפריים ותיקים.

השוואה

תבחין	מושבה	קיבוץ	מושב
בעלות על האדמה והמשק	כל משפחה – משק משלה		

תבחין	מושבה	קיבוץ	מושב
שיתוף בין התושבים		שיתוף מלא בעבודה, ברכוש ובהכנסה	
תמורות בימינו			

מה משותף לתמורות בשלושת סוגי היישובים?

5 **הקיפו רק את התמורות שחלו במרחב הכפרי בעשורים האחרונים.** מיון

צימרים במקום לולים | שכונה חדשה על שדה | כל התושבים חקלאים | תושבים נוסעים לעבוד בעיר

מפעל ליד היישוב | עבודה בשדה בעזרת בהמות | שכר לפי עבודה בקיבוץ

חלק ג': חושבים כמו גאוגרפים

בחלק הזה נחקור יישוב כפרי שהשתנה, נשמע כמה תושבים ונבנה שרשרת של סיבה ותוצאה על התמורות במרחב הכפרי.

מקרה בוחן

מושב השדות: אז והיום

(מקרה לדוגמה)

כשהוקם מושב השדות, קיבלה כל משפחה בית קטן, חלקת אדמה ולול. כולם עבדו בחקלאות, והמשפחות מכרו יחד את הביצים והירקות דרך האגודה של המושב. בערב נפגשו התושבים במרכז המושב, ליד הצרכנייה ובית העם.

היום רק משפחות מעטות מתפרנסות מחקלאות. בחלק מהמשקים הלולים הפכו לצימרים, לסדנאות אמנות ולבית קפה. על שטח שהיה פעם שדה נבנתה שכונת הרחבה, ובה גרות משפחות צעירות שעובדות בעיר הקרובה. הצרכנייה הישנה נסגרה, ובמקומה נפתח מרכז מסחרי קטן ליד הכביש. רוב השטח סביב המושב עדיין חקלאי, ומטיילים רבים מגיעים בסופי שבוע ליהנות מהנוף הכפרי.

6 ✍️ **ענו על השאלות על מקרה הבוחן.**

1. מצאו בטקסט תמורה אחת בכל תחום: תעסוקה, אורח חיים, שימושי קרקע.

2. מה נשאר כפרי במושב השדות גם היום?

3. האם לדעתכם מושב השדות עדיין יישוב כפרי? נמקו בעזרת תבחין אחד לפחות.

7 קראו מה אומרים שלושה תושבים על התמורות ביישוב הכפרי שלהם.

מגוון נקודות מבט

חבר קיבוץ ותיק

"פעם הכול היה משותף, ואכלנו יחד כל ערב. היום כל משפחה מנהלת את הכסף שלה. זה נוח, אבל אני מתגעגע לביחד."

תושבת חדשה בשכונת ההרחבה

"אני עובדת מהבית ונוסעת לעיר פעמיים בשבוע. כאן יש לי שקט, ירוק וקהילה – בלי לוותר על העבודה."

צעיר שחזר למשק של הוריו

"פתחתי במשק חנות של תוצרת מקומית וסדנאות לילדים. ככה החקלאות ממשיכה, בדרך חדשה."

1. לאיזה תחום של תמורה מתייחס כל דובר: השקפת עולם, אורח חיים או תעסוקה?

2. האם התמורות במרחב הכפרי הן בעיקר הזדמנות או בעיקר מחיר? כתבו עמדה מנומקת והתייחסו לשני דוברים.

8 השלימו את שרשרת הסיבה והתוצאה של התמורות במרחב הכפרי.

סיבה ותוצאה

החקלאות נעשית ממוכנת וצריכה פחות עובדים ← [ ] ← [ ] ← שדות ומבנים חקלאיים הופכים לשכונות ולעסקים ← [ ]

9 כתבו פסקה (5–6 שורות): בחרו יישוב כפרי שאתם מכירים (או את היישוב שלכם). לאיזה סוג הוא שייך? תארו תמורה אחת שחלה בו – "אז" לעומת "היום" – ואת הסיבה לה. אפשר לראיין תושב ותיק.

כתיבה וטיעון

רמה	מה יעזור לי לכתוב היטב
מצוין	שיוך נכון ומנומק, השוואה ברורה בין אז להיום, סיבה מוסברת, שימוש במושגים מהפרק.
טוב	שיוך נכון ותיאור תמורה, אך הסיבה חסרה או לא ברורה.
בסיסי	תיאור כללי של היישוב בלי שיוך או בלי השוואה בין אז להיום.

כרטיס יציאה – פרק 3: המרחב הכפרי והתמורות בו

שם: _____

1. שני סוגים של יישובים כפריים בישראל וההבדל ביניהם:

_____

2. תמורה אחת במרחב הכפרי:

_____

3. מושג שלמדתי היום:

_____

פרק 4

🏙️ מבנה העיר: שימושי קרקע ותמורות

ערי נמל, תיירות ובירה, המע״ר והשכונות – ואיך עיר משנה את פניה

שם: _____ כיתה: _____ תאריך: _____

🎯 בפרק הזה נלמד:

- למיין ערים לפי התפקוד הכלכלי העיקרי שלהן: נמל, תיירות, בירה, תעשייה, אוניברסיטה
- לזהות שימושי קרקע בעיר ולהסביר את מיקומם
- לתאר תמורות במבנה העיר: מתעשייה לשירותים עסקיים ולפנאי, ושינויים בשכונות
- לערוך תצפית מדויקת ברחוב בעיר, בלי להביע דעה

📖 קוראים ומבינים: איך בנויה עיר?

לכל עיר יש ״תפקיד״ עיקרי, שבזכותו היא התפתחה. עיר נמל צמחה סביב הנמל והסחר הימי. עיר תיירות חיה מהמבקרים שמגיעים בגלל חוף, נוף או אתרים היסטוריים. בעיר בירה נמצאים מוסדות השלטון של המדינה. עיר תעשייה התפתחה סביב מפעלים, ועיר אוניברסיטה סביב קמפוס גדול של לימודים ומחקר. ערים רבות ממלאות כמה תפקידים בבת אחת, אבל בדרך כלל אחד מהם בולט יותר.

כשמסתכלים על מפת עיר, רואים שהיא מחולקת לאזורים לפי שימושי קרקע: שכונות מגורים, מסחר ושירותים, תעשייה, תחבורה, מבני ציבור (בתי ספר, בתי חולים, ספריות) ושטח פתוח כמו פארקים. בלב העיר נמצא בדרך כלל המע״ר – מרכז העסקים הראשי. שם מרוכזים משרדים, בנקים, חנויות ומקומות בילוי, וקל להגיע אליו בתחבורה ציבורית מכל חלקי העיר. לכן גם מחירי הקרקע בו הם הגבוהים ביותר.

שימושי הקרקע אינם מפוזרים במקרה. מפעלים נבנים ליד נמל, מסילת רכבת או כביש ראשי, ולרוב הרחק מהמגורים בגלל רעש וזיהום. מרכזי קניות חדשים קמים בשולי העיר, שם יש שטח פנוי וזול לחניה. כדי שהעיר תתפתח בצורה מסודרת, מכינים לה תכנית מתאר – מסמך ומפה שקובעים איזה שימוש יהיה בכל שטח: איפה יבנו מגורים, איפה יהיו כבישים ואיפה פארק. זה התכנון העירוני.

גם ערים משתנות. בערים רבות נסגרו מפעלים ישנים או עברו לשולי העיר, ובמקומם קמו משרדים, דירות, בתי קפה וטיילות. שכונות ותיקות משנות את אופיין: לפעמים מגיעים אליהן תושבים חדשים, והמחירים עולים. כדי שהעיר לא תאבד את סיפורה, מקפידים על שימור עירוני – שמירה על מבנים ורחובות היסטוריים ושילובם בעיר החדשה.

🔑 מושגי מפתח

מע״ר: מרכז העסקים הראשי של העיר, שבו מרוכזים משרדים, מסחר ושירותים.

תכנית מתאר: מסמך ומפה שקובעים מה ייבנה בכל שטח ביישוב ואיך היישוב יתפתח.

שימור עירוני: שמירה על מבנים, רחובות ושכונות היסטוריים ושילובם בעיר המתחדשת.

שימושי קרקע: הדרכים שבהן משתמשים בשטח העיר: מגורים, מסחר, תעשייה, תחבורה, מבני ציבור ושטח פתוח.

תכנון עירוני: קבלת החלטות מראש על מבנה העיר, כדי שתתפתח בצורה מסודרת ונוחה לתושבים.

חלק א׳: קוראים מפה של עיר

בחלק הזה נבדוק מה למדנו על סוגי ערים ועל שימושי קרקע, ונקרא מפת שימושי קרקע של עיר דמיונית.

1 הקיפו את התשובה הנכונה.

1. מהו המע״ר?

א. אזור התעשייה של העיר
ב. מרכז העסקים הראשי, שבו מרוכזים משרדים, מסחר ושירותים
ג. שכונת מגורים בשולי העיר
ד. פארק גדול במרכז העיר

2. עיר שהתפתחה בעיקר בזכות מבקרים שמגיעים לחוף ולאתרים היסטוריים היא:

א. עיר תעשייה
ב. עיר בירה
ג. עיר תיירות
ד. עיר אוניברסיטה

3. מדוע מפעלים נבנים לרוב הרחק משכונות המגורים?

א. כי שם יש יותר חנויות
ב. בגלל רעש, זיהום ותנועת משאיות
ג. כי שם הקרקע הכי יקרה
ד. כי שם יש פארקים

4. מה קובעת תכנית מתאר?

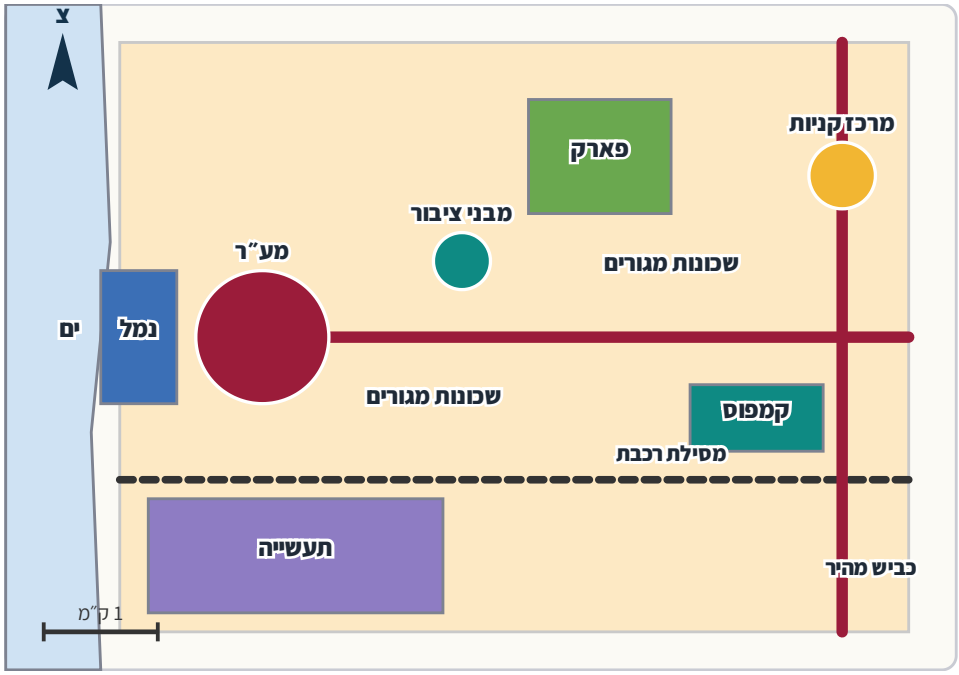
א. את מחירי הדירות
ב. את שעות הפתיחה של החנויות
ג. איזה שימוש קרקע יהיה בכל שטח ביישוב
ד. את מספר התושבים בעיר

2 עיינו במפת שימושי הקרקע של נהרית וענו על השאלות.

קריאת מפה

נהרית – מפת שימושי קרקע של עיר דמיונית

נתונים לדוגמה

מפה דמיונית ומפושטת של עיר נמל.

1. היכן נמצא המע״ר של נהרית? הסבירו מדוע דווקא שם.

2. מדוע אזור התעשייה נמצא ליד הנמל ולאורך מסילת הרכבת?

3. מרכז הקניות נבנה בשולי העיר, ליד הכביש המהיר. ציינו שתי סיבות לבחירה במקום הזה.

4. מצאו במפה שני שימושי קרקע שאינם מגורים, מסחר או תעשייה.

חלק ב': סוגי ערים ותמורות בעיר – משווים

בחלק הזה נמיין ערים לפי התפקוד הכלכלי העיקרי שלהן, ונשווה בין שימושי הקרקע ברובע עירוני לפני 40 שנה והיום.

3 עיינו בטבלה וענו.

קריאת טבלה

רובע הנמל הישן – שימושי קרקע לפני 40 שנה והיום (% מהשטח)

נתונים לדוגמה

שימוש קרקע	לפני 40 שנה	היום
מפעלים ומחסנים	70%	10%
משרדים	5%	30%
מגורים	5%	25%
מסחר ובילוי	10%	20%
טיילת ושטח פתוח	10%	15%

נתונים דמיוניים של עיר דמיונית.

1. איזה שימוש קרקע ירד הכי הרבה? בכמה נקודות האחוז?

2. איזה שימוש קרקע גדל הכי הרבה?

3. נסחו מסקנה: איזו תמורה עבר רובע הנמל?

4 השלימו את הטבלה: מה התפקוד העיקרי של כל סוג עיר, ומה אפשר לראות בנוף שלה?

השוואה

סוג העיר	התפקוד הכלכלי העיקרי	מה רואים בנוף העירוני?
עיר נמל	סחר ימי והובלת סחורות	
עיר תיירות		
עיר בירה		מבני ממשל, שגרירויות, מוזיאונים
עיר תעשייה		
עיר אוניברסיטה		

האם עיר יכולה להשתייך ליותר מסוג אחד? הסבירו בעזרת דוגמה.

5 **הקיפו רק את מה שנמצא בדרך כלל במע"ר.** מיון

בנייני משרדים | מפעל כימיקלים | חנויות ובתי קפה | שדות חקלאיים | בנקים

תחנות תחבורה ציבורית רבות | מחסנים גדולים

חלק ג': חושבים כמו גאוגרפים

בחלק הזה נחקור שכונה שהשתנתה, נשמע כמה נקודות מבט על תכנית חדשה לעיר ונבנה שרשרת של סיבה ותוצאה.

מקרה בוחן

רובע המחסנים מתעורר

(מקרה לדוגמה)

ליד הנמל הישן של נהרית עמדו במשך שנים מחסנים גדולים ובתי מלאכה. לידם גרו עובדי הנמל בבתים קטנים וצפופים. כשנבנה נמל חדש ומודרני מחוץ לעיר, המחסנים התרוקנו, והרובע נראה עזוב.

העיר הכינה לרובע תכנית מתאר חדשה. חלק מהמחסנים שופצו ושומרו, ובתוכם נפתחו גלריות, בתי קפה וחברות טכנולוגיה. לאורך המים נבנתה טיילת, ולצדה בנייני דירות חדשים. היום הרובע מלא אנשים, ובסופי שבוע מגיעים אליו מבקרים מכל האזור. מנגד, מחירי הדירות עלו מאוד, וחלק מהמשפחות הוותיקות עברו לשכונות זולות יותר.

6 **ענו על השאלות על מקרה הבוחן.**

1. מה גרם להתרוקנות הרובע בעבר?

2. מצאו בטקסט דוגמה לשימור עירוני ודוגמה לשינוי בשימושי הקרקע.

3. מה השתנה במבנה החברתי־כלכלי של הרובע?

7 **לפני אישור תכנית המתאר לרובע נערך דיון. קראו את שלוש העמדות.** מגוון נקודות מבט

מתכננת ערים

"הרובע עזוב ומסוכן. תכנית חדשה תביא דירות, מקומות עבודה ומבקרים – ותחזיר אותו לחיים."

תושב ותיק

"גדלתי כאן. אני שמח שמשפצים, אבל חושש שלא אוכל לשלם את המחירים החדשים ואאלץ לעזוב."

תלמידה בכיתה ז'

"חשוב לי שיהיו כאן גם פארק ומקום לבני נוער, לא רק משרדים ובתי קפה יקרים."

1. מה חשוב לכל אחד מהדוברים? כתבו מילה אחת או שתיים לכל דובר.

2. הציעו שינוי אחד בתכנית המתאר שיענה על הצרכים של לפחות שני דוברים.

8 **השלימו את שרשרת הסיבה והתוצאה של תמורה במבנה העיר.** סיבה ותוצאה

נבנה נמל חדש ומודרני מחוץ לעיר ← ___ ← ___ ← מבנים ישנים משופצים, ונבנים משרדים, דירות וטיילת ← ___

9 **יוצאים לשטח: בחרו רחוב אחד ביישוב שלכם וערכו תצפית של 10 דקות. כתבו דוח (5–6 שורות): אילו שימושי קרקע ראיתם? מה בדיוק ראיתם (מספר חנויות, גובה הבניינים, תנועה)? הקפידו לדייק בפרטים ולא להביע דעה. בשורה האחרונה בלבד כתבו שאלה אחת שעלתה לכם.** כתיבה וטיעון

רמה	מה יעזור לי לכתוב היטב
מצוין	שלושה שימושי קרקע או יותר, פרטים מדויקים (מספרים, תיאור), אין הבעת דעה, שאלה ממוקדת בסוף.
טוב	שניים משימושי הקרקע מתוארים, מעט פרטים מדויקים או הבעת דעה אחת.
בסיסי	תיאור כללי בלי פרטים מדויקים, או דוח שמבוסס בעיקר על דעות.

כרטיס יציאה – פרק 4: מבנה העיר: שימושי קרקע ותמורות

שם: _____

1. סוג עיר אחד והתפקוד הכלכלי שלו:

_____

2. שימוש קרקע אחד והסבר למיקומו בעיר:

_____

3. מה זו תכנית מתאר – במילים שלי:

_____